

Удосконалення методики проведення заняття з математики та фізики розглядається як один із найважливіших напрямів підвищення якості навчання і виховання сучасної молоді.

Г.М. Брославская

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН

Деятельность преподавателя фундаментальных дисциплин учебного заведения чрезвычайно разносторонняя. На каждом своем занятии он решает целый комплекс задач по обучению, воспитанию и развитию своих студентов.

Усовершенствование методики проведения занятия по математике и физике рассматривается как один из важнейших направлений повышения качества обучения и воспитания современной молодежи.

G. M. Broslavskaya

TEACHER'S ACTIVITIES DURING THE TEACHING OF FUNDAMENTAL DISCIPLINES

The activities of a fundamental disciplines teacher in the educational establishment are very versatile. Every lesson she introduces the whole complex of tasks connected with teaching, upbringing and development of her students.

The improvement of the methods conducted in Mathematics and Physics lessons is regarded as one of the most important areas of the better quality of teaching and upbringing today's youth.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2012

УДК 159.9:316

*Касьянова О.М., Демідова Ю.Є.,
м. Харків, Україна*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Навіть короткий огляд співвідношення природи та культури виявляє всю складність і неоднозначність цієї проблеми. Осягнути ж сутнісну своєрідність культурного феномена неможливо поза баченням діалектичного характеру його єдності з природою. При цьому важливо зважати на те, що природа як сукупність властивостей зовнішньої матеріальної дійсності, виявлених та узагальнених у процесі взаємодії із колективною родовою життєдіяльністю, є об'єктивною засадою людського буття як культури, її загальною й необхідною передумовою. Культура ж є суспільно вироблена загальна форма зв'язку, що характеризує єдність людини з природою і виступає необхідним засобом людського існування в природному універсумі. Отож, за всієї своєї своєрідності культура перебуває в органічній єдності з природою [1].

Складні процеси прискорення науково-технічного прогресу вимагають уточнення основних світоглядних орієнтацій, подолання традиційно сформованих протягом сторіч уявлень про взаємини людини і природи, про призначення культури як вирішального фактора освоєння людиною свого „неорганічного тіла” – природи. Протиставлення природи і культури слід визнати досить відносним, таким, наскільки можливе протиставлення між „першою” і „другою” природою, людством і іншим світом. Як справедливо вважає Н. Злобін: „Опозиція „культура – природа” ні на крок не просуває нас до розуміння суті культури, оскільки не веде ні до якого нового знання поверх того, що міститься в самій цій опозиції-констатації, що культура – феномен не природний [1]”. Необхідною передумовою культури як неприродного феномена є взаємодія суспільства і природи. Поза цією взаємодією немислимо ні саме людське суспільство, ні його культура.

Нині культура тлумачиться також неоднозначно, але ця розбіжність стосується скоріше смислових меж цього поняття, а не спрямованості його загалом; крім того, сама культура має чимало вимірів та форм втілення, що нерідко зумовлює розбіжність та плутанину в її дефініції. Можна погодитися з тими дослідниками (В. П. Іванов, В. М. Межуєв, В. Г. Табачковський), котрі відносять до терену культури певні способи організації та розвитку людської життєдіяльності, представленої в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм та настанов, у духовних цінностях, у сукупності ставлення людини до природи, до інших людей, до себе самої.

У кожному конкретному випадку сутність тієї чи іншої культури розкривається через:

- а) специфіку діяльності;
- б) предметну ділянку, тобто засоби та наслідки людської діяльності;
- в) ціннісне значення виробів;
- г) спосіб задоволення людських потреб.

У кінцевому підсумку культура постає як історично усталені форми діяльності та її наслідки (продукти), котрі є смислосзначимими для людини, мають ціннісну вартість. Це – діяльнісний підхід до культури, за якого осмислюється система вироблених людиною засобів та механізмів утвердження людини у світі.

Культура має чимало своїх різновидів: певні історичні форми, культура конкретних сфер суспільного життя, етнічних, професійних та інших спільнот, матеріальна та духовна культура тощо. Проте, у кожному випадку культура є засобом осягнення навколишнього світу і внутрішнього світу людини, регулюючим началом у відносинах її з навколишнім середовищем – природним та соціальним. У контексті універсальних зв'язків та закономірностей, культура постає як суто людська форма самоорганізації та розвитку системи, засіб її

адаптації до довкілля, креативний чинник утвердження та процвітання людини в біосфері.

Наразі екологічними почали називати головним чином проблеми забруднення навколишнього середовища, утилізації відходів, безпечних технологій, демографії, проблеми харчування і охорони здоров'я, моралі і міжнародних відносин. У цілому ж таке зміщення акцентів цілком закономірне: екологія як наука перетворюється на теоретичний фундамент широкої галузі виробничої і політико-управлінської діяльності.

Тобто, коло наук, залучених до екологічної проблематики, надзвичайно розширилося. Сьогодні, поряд з біологією, це – економіка і географія, медичні й соціологічні дослідження, фізика атмосфери і математика та багато інших наук. Екологія, що тривалий час була предметом вивчення природничих наук, у наші дні стає предметом вивчення технічних і гуманітарних наук. Така „всюдність” екологічних положень та імперативів, своєрідна мода на них, викликають у спеціалістів (особливо біологів) підозру, що екологія претендує на новий варіант „науки наук” і прагне асимілювати всі проблеми природознавчого та соціогуманітарного профілю, якимось стати над ними. Звичайно, ці припущення дещо перебільшені. Незважаючи на значну розбіжність у визначенні предметного поля, екологія має свої межі компетентності й зовсім не претендує на статус абсолютного лідера в сучасному науковому пізнанні, а тому не варто „втискувати” її в рамки виключно природознавства чи соціології, тим паче надавати їй статус зверхності.

То ж як же характеризувати і називати сучасну екологію? Дослідники В.Кушерець і М. Хилько вважають, що „по-перше, очевидно, що це не одна наука, а міждисциплінарний комплекс. По-друге, щодо її назви ведуться суперечки, висуваються різні варіанти: велика екологія, загальна екологія, глобальна екологія, натурсоціологія, ноологія, геологія соціосфери, геотехнологія, природокористування, созологія, созіекологія, геотехнія та багато інших. Назва комплексу ще не „встоялася”. Певно, що найбільші шанси має термін „соціальна екологія”. Тому, вживаючи термін „екологія”, ми матимемо на увазі саме соціальну екологію як екологію всього соціуму”.

Водночас, не можна не помітити інтегруючу функцію екології в сучасній науці. За останні десятиріччя, як справедливо зауважує Ю.Одум, екологія все більше стає цілісною дисципліною, що пов'язує природничі та гуманітарні науки. Зберігаючи свої міцні корені в біологічних науках, вона вже не може бути віднесеною цілком тільки до них. Екологія – точна наука в тому розумінні, що вона використовує концепції, методи та засоби математики, хімії, фізики та інших природничих наук. Але водночас вона гуманітарна наука, оскільки на структуру і функцію екосистем дуже впливає поведінка людини. Як інтегрована та природнича наука, екологія з великим успіхом може бути застосована до практичної діяльності людини, оскільки для ситуацій, що складаються в

реальному світі, майже завжди є властивими два аспекти: природничий та соціальний.

Подібного тлумачення дотримуються М.Мусієнко, В.Серебряков, О.Брайон, Б. Прохоров, М.Реймерс та інші.

Таким чином:

1) Класична екологія є природничою наукою, яка виникає на межі біології та біоекології; її предмет загальним чином визначається як вивчення багатоманітності взаємин організму й середовища.

2) Сучасний стан екології як науки характеризується значним розширенням її предмету в результаті диференціації й інтеграції науково-екологічного знання, зв'язку екології з іншими природничими та гуманітарними науками. Нові тлумачення предмету екології можна побачити як у роботах вчених-екологів (М. Голубець, І Круть, Ю. Одум, Ю.Шеляг-Сосонко та ін.), так філософів і методологів екології (Т. Гардашук, Е. Гірусов, М. Кисельов, В. Крисаченко, М. Мойсеєв, Л. Сидоренко та ін.).

Щодо нових методологічних ознак екології, то слід визнати такі: включення взаємин людини і природи в предмет екології, єдність гуманітарного і природничо-наукового знання і підходів, її існування як загальнонаукового підходу, переростання екології в різновид сучасної ідеології та сучасного світогляду – екологізм.

Втіленням органічної єдності культурологічної й екологічної проблематики є так звана екологічна культура. Цей термін набуває широкого застосування в сучасній літературі. Загальноприйнятою стає точка зору, відповідно до якої людство не може більш прогресувати у своєму розвитку, суттєво не підвищивши рівень екологічної культури. Одним з основних світоглядних орієнтирів, практичне і виховне значення якого в процесі формування екологічної культури неможливо переоцінити, стає філософська теза про загальний зв'язок усіх явищ і процесів оточуючого нас матеріального світу.

Справді, кожен компонент природного оточення найтіснішим чином пов'язаний з іншими і вносить свою унікальну частку в життєдіяльність усєї системи незалежно від того, візьмемо ми окреме співтовариство чи біосферу в цілому. Разюче різнобарв'я живих істот, які складають співтовариства різних рівнів, кожному з яких властивий свій неповторний спосіб життєдіяльності. Зв'язки між окремими видами рослинного і тваринного світу і середовищем їх мешкання настільки тісні, що можна сказати – існування кожного з них є необхідною умовою для життєдіяльності інших. Тому будь-який конкретний фрагмент живої природи необхідно розглядати у зв'язку з всіма іншими. Це положення є фундаментальним для формування екологічної культури, так необхідної сьогодні всім людям на нашій планеті.

Серед різноманітних форм культури одне з вагомих місць у наш час посідає така її форма, як екологічна культура. До речі, сам термін „екологічна

культура” з'явився лише в 20-х роках минулоого століття (у працях американської школи „культурної екології”) на позначення сукупності відповідних екокультурних норм („заборон” і „дозволів”), хоча корені екологічної компоненти сягають ще доісторичних часів. Як влучно зазначає О.Салтовський „культура в цілому за своєю суттю має екологічний характер, екологічна ж культура може бути визначена як певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично конкретний процес взаємодії з природою”. Перефразовуючи О. Шпенглера, можна сказати, що „екологічна культура – це здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів і процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Тобто, це – своєрідний світоглядний „образ світу”, в якому відображено стан соціоприродних залежностей, ступінь освоєння людиною природного довкілля.

Неважко помітити, що таке тлумачення екологічної культури повертає нас до висхідного, первісного поняття „культура” загалом, яке означає мистецтво впорядковувати довкілля на основі певних цінностей. Адже етимологічно воно походить від латинського „cultura” (обробіток, догляд, плекання), а точніше від *agri cultura* (обробіток землі) – своєрідних давньоримських настанов сільськогосподарському виробництву.

Уособленням органічної єдності культурологічної та екологічної проблематик є так звана екологічна культура. Цей термін набуває широкого застосування в сучасній літературі. Загальноприйнятою стає точка зору, відповідно до якої людство не може більше прогресувати у своєму розвитку, суттєво не підвищивши рівень екологічної культури. Одним з основних світоглядних орієнтирів, практичне і виховне значення якого в процесі формування екологічної культури неможливо переоцінити, стає філософська теза про загальний зв'язок усіх явищ і процесів матеріального світу, що нас оточує” [2, 3].

„Усе пов'язане з усім”, – так формулює перший закон екології відомий американський дослідник Б. Коммонер [4].

Не менш важливим у цьому контексті є питання про моральну складову екології. „В екології, – як справедливо зауважив академік Д. Лихачов, – є два розділи: екологія біологічна й екологія культурна, або моральна. Вбити людину біологічно може недотримання законів біологічної екології, вбити людину морально може недотримання законів екології культурної. І немає між ними прірви. як немає чітко позначеної межі між природою та культурою” [5].

Отже, екологічна і культурологічна проблематика, ґрунтуючись на фундаментальних відносинах „людина – природа”, не просто мають багато спільного, а є, власне кажучи, родинними. Культура, з одного боку, являє собою

результат розвитку відносин людини і природи. З другого боку – від рівня її розвитку залежить така важлива для людства обставина, як способи і форми відносин і взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем.

Нині критиці споживацького, вузькопрагматичного ставлення до природи приділяється немало уваги. Така критика є, безумовно, справедливою та корисною і в методологічному, й у світоглядному сенсах. Людство не просто стурбовано романтичним завданням охорони природи взагалі; його насамперед цікавить цілком прозаїчне питання – про перспективи цивілізації та збереження необхідних умов для її подальшого розвитку” [6].

Таким чином, екологічні питання органічно не тільки входять як складова частина в економіку і політику, а й стають невід’ємним компонентом людської культури.

Екологічна культура – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу.

У зв’язку з глобальною екологічною кризою необхідно з’ясувати, які відносини людини і природи можна вважати гармонійними, як людська діяльність впливає на навколишнє середовище, і визначити, чому екологічна культура така важлива особливо нині.

Також не менш важливо визначити як рівень екологічної культури співвідноситься із ситуацією у світі, в яких кореляційних відносинах вона перебуває з глобальною екологічною кризою.

Нині екологічна компетентність стає безсумнівною та обов’язковою ознакою культури. Людське ставлення до природного довкілля передбачає не тільки раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й відповідальність за найвіддаленіші результати цього використання. „Культура, – писав М. Тарасенко, – це не тільки показник універсальності і свободи людини, але і в рівній мірі показник її відповідальності перед світом. Причому в тенденції закономірність така: чим більше людська діяльність стає універсальною і вільною щодо зовнішнього світу, тим більше зростає відповідальність людини перед природою як ойкуменою людської культури” [7]. Така відповідальність у масовій свідомості не виникає сама собою. Її необхідно виховувати.

Екологічну культуру можна визначити „як певну програму, опредмечену в діяльності, на основі якої сіб’єкт природокористування буде свій історично конкретний процес взаємодії з природою” [7]. Це, як стверджує В. Крищенко, – здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура визначальна для вибору цілей у людській діяльності (включно із наслідками такої діяльності), спрямованій на організацію і трансформацію природного світу (об’єктів і процесів) відповідно до власних потреб і намірів. Це своєрідний світоглядний „образ світу”, в якому

відображено стан соціоприродних залежностей, міру освоєння людиною природного довкілля.

Людина, яка володіє екологічною культурою, усвідомлює загальні закономірності розвитку природи й суспільства, вважає природу своїм рідним домом, який потрібно берегти і про який потрібно піклуватися. Необхідною умовою формування екологічної культури є усвідомлення соціальної обумовленості взаємовідношень людини з природою.

Необхідну рису екологічної культури складає здібність прогнозувати віддалені наслідки втручання людини в природні взаємозв'язки. Наукові знання допомагають передбачити наслідки впливу людини на природу, усвідомити шкоду споживацького до неї відношення. Найважливішим показником екологічної культури є визнання різноманітної матеріальної, морально-естетичної та пізнавальної цінності природи.

Людина, яка володіє екологічною культурою, підкоряє свою діяльність потребам раціонального природокористування, піклується про поліпшення оточуючого середовища, не допускає її руйнування та забруднення. Іншими словами, екологічна культура особистості передбачає (5 сторінка) наявність у людини певних знань і переконань, а її практична діяльність, яка відповідає потребам бережного відношення до природи, стає важливим показником суспільної активності й громадянської свідомості особистості.

Б. Т. Ліхачов відмічає, що екологічна культура „включає в себе екологічні знання, глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності, грамотне її здійснення, багатство морально-естетичних почуттів та переживань, які породило спілкування з природою” [8].

Отже, дослідження взаємовпливу соціального і природного в житті людини дозволяє говорити про специфічні прояви культури в екологічному смислі. В сучасній філософії екології це відтворено в понятті „екологічна культура”.

Екологічна культура визначається як одна з форм культури, як здатність людини відчувати живе буття світу, пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби і устрій природного довкілля.

Екологічна культура – це цілепокладаюча діяльність людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямована на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів. Вона звернена водночас і до природного довкілля, і до внутрішнього світу людини [6].

Екологічна культура – це функціональна основа існування людини. Вона уможливорює доцільне і ефективне природокористування.

Екологічна культура українського етносу формувалась в його історії. Так, дослідники звертають увагу на те, що вже в первісних общинах з'явилося не лише практично-утилітарне, а й естетичне ставлення до природи.

Наприклад, місця, де жити, вибиралися, зрозуміло, за принципом зручності (близкість води, добрий захист), але й красаота місця (наприклад, положення Києва), можливо, впливала (бо були аналогічні за зручністю місця в районі Вишгорода, Трипілля).

Так, І. Нечуй-Левицький, досліджуючи міфологічну культуру українського народу в творі „Світогляд українського народу. Ескіз української міфології” (1876) наголошує на зв’язку української міфології зі ставленням до природи. Він зауважує, що небесні явища „вразили фантазію і мисль українського народу. Нібо, засіяне зірками, сонце, місяць, хмари, дощ, вітер, грім, блискавка – все те поперед усього звертало на себе увагу, зачіпало фантазію і розбуджувало мисль дужче і раніше, ніж земля і все, що на землі. Ще більш зачіпало людську думку зміна літа й зими, тепла й холоду, дня й ночі, вічна і незмінна боротьба на небі світлих і темних сил” [4].

І. Нечуй-Левицький підмічає цікаву закономірність. Однаковість сприйняття часу всіма членами етносу було предметом суворої регламентації. Саме цей фактор – однаковість часосприйняття – є домінантою психичного наслідування спільности. Однаковість часосприйняття була закріплена в обрядах, традиціях, ритуалах, усній творчості. І через них перетворювалась в програму відтворення такого ставлення до природи, де продукти життєдіяльності етносу (подібно до інших ценозів) включаються до кругообігу речовин у біосфері.

В певному розумінні, це була своєрідна програма „екологічного виховання”. Причому, дуже дієвого, порявняно з сьогоденним.

І. Нечуй-Левицький підкреслює і „природоорієнтованість” давньоукраїнської релігії. Образи своєї релігії українці брали з природи. Так, земля сприймалася не просто як територія, а саме в ній існували корені етносу, традиції. В рідній землі зберігалися могили пращурів, землю ж берегли для нащадків.

Крім того, своєрідним чином зв’язок людини і природи відображався в українській міфології. Так, форми українських міфів дуже близькі до природних форм. І. Нечуй-Левицький підкреслює, що в українських міфах ми не бачимо схильності до негарних, неестетичних велетенських міфічних образів (головатих, рогатих, з антинатуральними інстинктами), які характерні для німецької і великоруської міфології. Український народ в міфах „держиться міри”. Відчувається тяжіння до правди і естетичності, про що свідчать яскраві колядки і щедрівки.

Такі особливості культури, ставлення до природи було зумовлено специфікою буття українців на землі – землеробством, яке характеризувалося такими рисами, як постійність праці, спокійність її, розмірність, незалежність. Такі буттєві особливості проявилися в становленні в українському характері в прагненні покладатися насамперед на власні сили, а також в становленні раціонального підходу до побуту, формуванні власної відповідальності.

Вважається, що саме близькість до землі, „землеробське буття” є засадами найцікавішої риси соціальної генези української культури – схильності до утворення специфічних спільнот. Так, феномени „гурту” – групи людей, що об’єднуються для реалізації певної цілі та „громади” – товариства рівноправних вільних працівників є явищами української культури.

Землеробство є своєрідним символом української культури. Весь уклад життєдіяльності українця – праця. Звичаї, відпочинок, ментальні орієнтації – були детерміновані природними циклами та сільськогосподарським календарем. Саме звідци фахівці виводять типові риси національного характеру: тонке відчуття гармонії довкілля, працелюбство, терплячість, м’який гумор, ліричність, відчуття господаря та певний індивідуалізм, розвинене почуття справедливості, що спонукає до постійних пошуків правди. Землеробство – складний феномен, в якому органічно перетинаються практичні і духовні орієнтації. Воно давало змогу здобувати не лише хліб насущний, а і хліб духовний.

Визнано, що українська культура за своїми витокami є переважно сільською. Але це цілком відповідає першому історичному смислу поняття „культура” – оброблювання ґрунту, землі, певні традиції, що виростають на цих засадах. Саме традиційність людського, що і виражає сутність культури, протистоїть наступу техногенної цивілізації, що руйнує культуру. В межах філософських концепцій, що розглядають цивілізацію як антогоніст культури (О. Шпенглер, М.Бердяєв, М.Хайдеггер), розвиток техногенної цивілізації розглядається як формування умов, в яких культура руйнується і гине. Щось подібне сталося із українською сільською культурою[3].

Культура потребує існування коренів. Для українського етносу і нації – це землеробство і відповідне ставлення до землі, відповідні світогляд і мораль. Цивілізація „вирубає” коріння.

О. Шпенглер визначає стан цивілізації як наявність сталого, що змінює становлення, як смерть, що настає за життям[6].

Ставлення українського селянина до землі було схоже на обоження. Землю називали „святою”, матір’ю. Навіть окремі сузір’я українці називали за аналогією з предметами землеробства. Так, Велику Ведмедицю називали Возом, Малу Ведмедицю – Пасікою. Уся міфологічна космологія стародавніх українців є перенесенням із землі на небо форм землеробського сімейного побуту. У зверненнях своїх до сил небесних українці насамперед присили: „Роди, Боже, як торік”.

Характерним для української культури є також і те, що в українському землеробському етносі органічно поєднувалися етичні та естетичні компоненти. Моральність, практичність та краса в світосприйманні українця були єдиним цілим.

Отже, органічний зв'язок традиційних форм життєдіяльності етносу з його ставленням до природи, з особливостями ландшафту є предметним полем для вивчення синтетичних за характером етнекологічних проблем.

Вони стали предметом нової галузі, що формується останніми роками – етнекології. Традиційні форми життєдіяльності, властиві певному етносу, проявляються не лише в специфічному ставленні до природи, в певних формах природокористування. В цих проявах можна знайти і вихідні засади національної духовної культури.

Важливим чинником формування екологічної культури є екологізація людської діяльності та суспільної свідомості. Вона охоплює усі сфери буття від духовно-теоретичної до предметно-практичної (світогляд, науку, виробництво і т.п.). На думку Крисаченко В.С. (1996), екологізацію за своїми масштабами можна порівняти з такими універсальними зрушеннями, як, наприклад, гуманізація суспільства за часів Відродження або ж раціоналізація науки і практики Нового часу. Це об'єктивний процес розвитку цивілізації пов'язаний з гуманізацією суспільства, в ході якої формується морально-екологічний імператив та створюються умови для реалізації еколого-етичних принципів співіснування людини і природи. Таким чином, довкілля, його охорона та відтворення перетворюється в один з найцінніших вимірів існування суспільства. А людина стає головним об'єктом екологічного пізнання. Яскравим прикладом екологізації є формування і розвиток самої соціоекології спрямованої на вивчення коеволюції суспільства і природи, взаємодії цивілізації з природним середовищем, закономірностей антропосоціогенезу та екорозвитку.

Свідомість трактують як вищу форму найбільш загальної властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому та цілеспрямованому відображенні дійсності, в її конструктивно-творчому перетворенні, мисленому моделюванні подій, передбаченні їх наслідків, раціональному регулюванні та самоконтролі людської діяльності. При розгляді структури суспільної свідомості, поряд з її традиційними формами (релігійною, моральною, естетичною, правовою, політичною та ін.) виділяють також таку її сучасну форму, як екологічна свідомість.

Російський еколог Е.В. Гірусов зазначає (1983), що екологічна свідомість – це сукупність поглядів, теорій та емоцій, що відображають проблему співвідношення суспільства і природи в плані оптимального їх вирішення відповідно до конкретних потреб суспільства та можливостей природи. Досить часто, з практичної точки зору, екологічну свідомість визначають як усвідомлення людиною (суспільством) загострення екологічної ситуації та негативних наслідків розвитку екологічної кризи; вміння та звичку діяти по відношенню до природи так, щоб не порушувати зв'язків та колообігів природного середо-

вища; сприяти покращенню та охороні довкілля заради не лише нинішнього, але й майбутніх поколінь.

В загальному вигляді, екологічна свідомість [6] є відтворенням людьми екологічних умов життя та відносин між суспільством і природою у вигляді екологічних теорій, ідей, уявлень, що відображають ставлення до природи в дану історичну епоху.

Екологічна свідомість відіграє в життєдіяльності суспільства наступні функції:

- регулятивну – забезпечення наявності певних розумних механізмів раціонального управління взаємовідносинами суспільства і природи;
- пізнавальну – виявлення дійсного характеру соціоприродних відносин, причин глобальної екологічної кризи та пошук шляхів її вирішення в інтересах виживання як самої людини, так і природи;
- нормативну – розробка на основі пізнання закономірностей розвитку системи „суспільство-природа”, норм раціональної природо-перетворюючої діяльності;
- прогностичну – передбачення можливих негативних впливів наслідків господарської діяльності та пошук засобів їх мінімізації або й цілковитого уникнення;
- виховну – створення підґрунтя для формування екологічної культури, екологічної відповідальності та екологічної поведінки як окремих індивідів, так і суспільства в цілому.

Основною функцією екологічної свідомості є забезпечення оптимізації взаємовідносин в системі „суспільство-природа”, запобігання глобальній екологічній катастрофі, розв’язання глобальної екологічної кризи [3]. Це можливо досягти лише шляхом переходу від агресивно-споживацької поведінки до ненасильницько-обмежувальної лінії розумного компромісу у стосунках з природою.

„Золотим правилом” екології, на думку російського вченого Горелова А.О., повинен бути наступний вираз: „стався до всієї природи так, як хочеш щоб ставились до тебе”[7].

Один із засновників екологічної етики, яку ще називають етикою Землі О. Леопольд (1983) розумів останню як обмеження свободи дій в боротьбі за існування. Принципи екоетики притаманні працям багатьох мислителів та філософів. Найбільш чітко вони проявилися в творчості та діяльності таких видатних людей як Л. Толстой та М. Ганді, А. Камю та А. Сент-Екзюпері, Папи Римського та Далай Лами. Але найяскравішим представником подібних поглядів визнають філософа А. Швейцера, який головний принцип своїх екоетичних поглядів розкриває як “безмежну відповідальність за все живе на Землі”[5].

Поряд з відповідальністю, основою екоетики є любов до природи. Але щоб зрозуміти наскільки це важливо для людства в цілому, потрібно кожному відчувати себе часткою Природи, часткою єдиного великого цілого, яке ми називаємо Всесвіт. Сьогодні досить часто можна почути дещо незвичний термін – “екологія душі”, під яким розуміють виховання з раннього дитинства гуманістичного ставлення до оточуючого нас світу, до матері-природи, особливо через шанування вікових традицій і звичаїв. Саме в таких нестандартних, а тому дещо неправильних з наукової точки зору, поняттях відчувається біль і переживання за майбутнє життя на планеті. І тоді кожен розуміє, що екологічний гуманізм дозволяє поєднати етику і культуру з природою і довкіллям.

Екологічний гуманізм як сучасна форма гуманізму поєднує боротьбу за соціальну справедливість та антимілітарні акції, зелений громадський рух та діяльність по захисту прав тварин, вегетаріанство та милосердя.

Його принципи узагальнені російським вченим А.О.Гореловим [1]:

1. Гармонія людини з природою.
2. Рівноцінність усього живого.
3. Відмова від насильства (ахімса).
4. Самообмеження замість росту споживання.
5. Становлення творчої особистості.
6. Необхідність морального самовдосконалення.
7. Особиста відповідальність за мир.
8. „Золоте правило екології”.
9. Збереження різноманіття природи, людини і культури.

Екологічний гуманізм базується на засадах єдності людини і природи та визнанні положення про рівність всього живого. Він стимулює нас до вироблення такої лінії поведінки, яка подекуди вимагає від нас не лише терпіння, але й самопожертви. Недаремно відомі гуманісти минулого Конфуцій, Сократ, Христос та інші оперували поняттями “карми”, “ахімси”, “покарання за гріхи” та “покути за сподіяне”, адже це дійсно спасає наші душі, робить нас милосердними і мудрими, дає розуміння необхідності діяти на благо довкілля. В екологічному гуманізмі людина приходить до розуміння існування в мирі з природою не тільки теоретично, але й на практиці, через власну культуру та поведінку.

Таким чином, екологічна культура – це внутрішня суть людини та людського суспільства, що знаходиться „в середині нас” і проявляється в певних діях щодо природи. Відомий український еколог, професор Сумського Національного аграрного університету Злобін Ю.А. (1998) вважає, що наша епоха – час великої дисгармонії між зовнішньою культурою, що проявляється в здатності людини створювати видатні твори, та внутрішньою культурою, дефіцит якої і викликав глобальну екологічну кризу [2]. Недаремно в

матеріалах Конференції – Ріо (1992) зазначається, що формування екологічної культури населення планети має стати пріоритетним завданням людства.

Наукове поняття „культура” довгий час поширювалось як протилежне поняттю „натура” (тобто природа). Але сьогодні від нас вимагається адаптувати культуру до природи у відповідності з тенденціями розвитку цивілізації, яка бореться за виживання в умовах екологічної кризи, яку вона ж і породила.

Російський вчений Е.С. Маркарян вважає, що культура, з одного боку, являє результат розвитку взаємовідносин між людиною і природою, а з другого боку – від рівня її розвитку залежить така важлива для нас обставина, як способи і форми взаємодії людства з довкіллям. А тому він в структурі культури виділяє три підсистеми:

1. Природно-екологічну – що відображає адаптацію суспільства до біофізичного оточення;
2. Суспільно-екологічну – що відображає впорядкованість відносин між окремими елементами суспільства;
3. Соціально-регулятивну – направлену на підтримання самої соціальної системи як єдиного цілого, – що власне пояснює місце екологічної культури в структурі сучасної культури.

М.Ф. Тарасенко [7] інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний „образ світу”, в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, що характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності і утвердження в цьому процесі своєї власної природної самобутності.

Екологічна культура виступає регулятором людської діяльності. Вона є за своєю суттю своєрідним „кодексом поведінки”, що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. За змістом її слід розглядати як сукупність знань, норм, стереотипів та правил поведінки людини в оточуючому їй природному світі .

Цікава точка зору на екологічну культуру розкрита в праці українського вченого В.С. Крисаченко [4], де автор не лише знайомить читача із теоретичними засадами, але й практичними вимірами екологічної культури. Пропонується розглядати останню з двох сторін: по-перше, це – сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують принаймні стійку рівновагу в системі “людина-довкілля”; по-друге, це – теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки, як дедалі зростаючого чинника регуляції стану біосфери [1]. В основі цієї екокультурної концепції покладено діяльніший підхід. Автор вважає, що це одна з методологічних парадигм сучасної науки, яка дає змогу зрозуміти як причини і мотивацію людських вчинків, так і сам механізм перетворення „світу в собі” у „світ для себе”; світу натурального, природного, у світ трансформований згідно з потребами, цілями та можливостями людини.

Ми вважаємо, що екологічна культура є такою життєдіяльністю людини, за якої досягається адаптація (трансформація) навколишнього природного світу до людини, а її самої – до довкілля. Тому екологічна культура включає коло питань пов'язаних з використанням людиною природи, перетворенням її у власних інтересах, а також з наслідками такої діяльності, яке найповніше виявляється у феномені природокористування. Смысловим і формотворчим ядром останнього і виступає екологічна культура як конкретно-історичне уособлення адаптивної стратегії людства.

Тому екокультурні норми не є чимось сталим та незмінним. Вони змінюються і розвиваються під впливом пануючого в суспільстві способу перетворення і використання природи. А екологічна культура водночас виступає і як транслятор досвіду екологічної діяльності попередніх поколінь, і як рушій прогресу, що змушує нас сприяти створенню нового, адаптації до дійсного. В першу чергу, мова йде про створення через механізм екологізації суспільної свідомості, із застосуванням принципів екологічної етики і гуманізму, якісно нової системи засобів і дій, що сприятимуть розв'язанню проблеми глобальної екологічної кризи.

Екологічна культура не повинна виникати стихійно. Вона формується через спеціальні види діяльності – екологічну освіту і виховання. Саме вони дозволять сформувати особистість, якій належатиме майбутнє, вільне від екологічних проблем. Лише формування екологічно свідомої людини майбутнього з високим рівнем екологічної культури і поведінки дозволить зберегти природні умови існування цивілізації і вивести її на шлях екорозвитку.

Список літератури: 1. Науменко Г.Г. Екологічна культура та її виміри / Г.Г. Науменко // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – 2007. – Вип. 69. – С. 45-57. 2. Киселев Н.Н. Экологическое воспитание трудящихся. – К.: Наукова думка, 1988. 3. Зверев И. Д. Экология в школьном обучении. Новый аспект образования. – М.: Знание, 1980. – 96 с. 4. Коммонер Б. Замыкающийся круг: Природа, человек, технология. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 510 с. 5. Лихачев Д. С. Экология культуры / Д. С. Лихачев // Знание – сила. – 1982. – № 6. – С. 22. 6. Киселев Н.Н. Мировоззрение и экология. – К.: Наукова думка, 1990. 7. Суравегина И.Т. Сенкевич В.М. Экология и мир. Методическое пособие для учителей. – М.: Мысль, 1994. – 340 с. 7. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: Учеб. пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК. – М.: Юрайт, 1999. – 464 с.

Bibliography (transliterated): 1. Naumenko G.G. Ekologichna kultura ta YiYi vimiri / G.G. Naumenko // Nova paradigma: Zhurnal naukovih prats. – 2007. – Vip. 69. – S. 45-57. 2. Kiselev N.N. Ekologicheskoe vospitanie trudyaschih. – K.: Naukova dumka, 1988. 3. Zverev I. D. Ekologiya v shkolnom obuchenii. Novyyiy aspekt obrazovaniya. – M.: Znanie, 1980. – 96 s. 4. Kommoner B. Zamyikayuschisya krug: Priroda, chelovek, tehnologiya. – L.: Gidrometeoizdat, 1974. – 510 s. 5. Lihachev D. S. Ekologiya kulturyi / D. S. Lihachev // Znanie – sila. – 1982. – # 6. – S. 22. 6. Kiselev N.N. Mirovozzrenie i ekologiya. – K.: Naukova dumka, 1990. 7. Sura-

vegina I.T. Senkevich V.M. Ekologiya i mir. Metodicheskoe posobie dlya uchiteley. – M. : Myisl, 1994. – 340 s. 7. Lihachev B.T. Pedagogika. Kurs lektsiy: Ucheb. posobie dlya studentov ped. uchebn. zavedeniy i slushateley IPK i FPK. – M.: Yurayt, 1999. – 464 s.

Е. Н. Касьянова, Ю. Е. Демидова,
**ОСОБЕННОСТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ
БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ**

В статье рассматриваются особенности формирования экологической культуры будущих специалистов. Показано, что экологическая культура формируется через специальные виды деятельности – экологическое обучение и воспитание. Именно эти факторы позволяют сформировать личность, которой будет принадлежать будущее, свободное от экологических проблем. И только формирование экологического сознания человека будущего с высоким уровнем экологической культуры позволит сохранить существование цивилизации и вывести её на путь экоразвития.

О. М. Касьянова, Ю. Є. Демідова,
**СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

Розглянуто особливості формування екологічної культури майбутніх фахівців. Показано, екологічна культура що формується через спеціальні види діяльності – екологічну освіту і виховання. Саме вони дозволять сформувати особистість, якій належатиме майбутнє, вільне від екологічних проблем. Лише формування екологічно свідомої людини майбутнього з високим рівнем екологічної культури і поведінки дозволить зберегти природні умови існування цивілізації і вивести її на шлях екорозвитку.

E. Kasianova, J. Demidova
FEATURES FORMUVANIYA EKOLOGICHESKOY CULTURE OF FUTURE PROFESSIONALS

The paper considers the peculiarities of formation of ecological culture of future professionals. It is shown that the environmental culture is formed through special activities - ecological education and training. These factors can create a personality, which will belong to a future free from environmental problems. Only the formation of ecological consciousness of the person of the future with a high level of environmental culture will save the existence of civilization and bring it to the way ecodevelopment.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2012